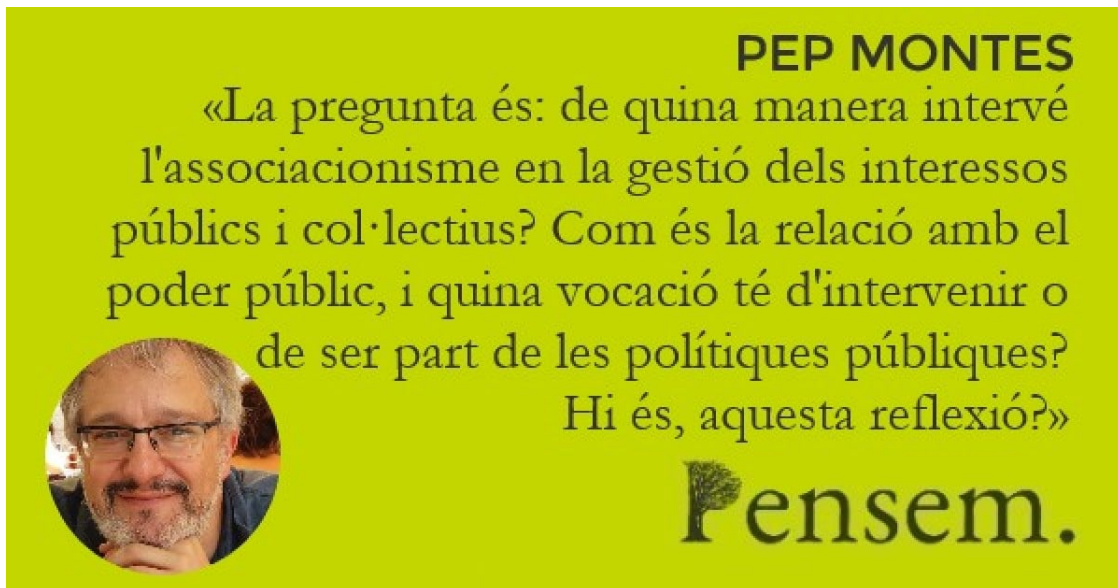

L'associacionisme: una força desaprofitada? (i II)

"Massa sovint parlem en termes elogiosos del món associatiu i ens deixem portar per llocs comuns que probablement tenen base històrica però que no contrastem adequadament amb la realitat actual"

Façana de l'Ateneu Igualadí de la Classe Obrera. | Ajuntament d'Igualada

[Segona part de l'article L'associacionisme: una força desaprofitada? (I)]

Tenir més i millors instruments de coneixement de l'activitat associativa ens permetria, per exemple, donar resposta a algun dels interrogants que, sàviament, obre el gestor cultural Oriol Cendra en les seves periòdiques aportacions a l'anàlisi de la cultura popular. Cendra es pregunta, de fet, si és certa la idea, assumida gairebé universalment, que Catalunya és una mena de paradís de l'associacionisme, i que la densitat, la intensitat i la dimensió del nostre teixit associatiu són excepcionals. En un article recent, ho posa en dubte pel simple procediment de comparar les minses dades de què disposem sobre el món associatiu cultural. Ens ve a dir que, **si be és cert que disposem d'una densitat associativa rellevant en termes relatius (12,6% de pertinença a entitats culturals), no ens allunyem gaire de la mitjana que es pot exhibir al conjunt de l'Estat espanyol (9,9%), amb comunitats que ens superen amb tota claredat (19,7% a les Illes Balears, 18% a l'Aragó o 14,4 a Castella-Lleó).** En una dinàmica similar, estaríem en nivells d'associacionisme general similars als del conjunt del nostre entorn geogràfic (l'Europa mediterrània), amb un 35% de població associada, però a anys llum dels països nòrdics, que arriben al 80 i fins i tot al 90%.

@pensem_cat

En qualsevol cas, i més enllà de les dades quantitatives, em sembla especialment rellevant posar el focus en els aspectes qualitatius del món associatiu. És un lloc comú destacar que a Catalunya ha tingut històricament un pes rellevant perquè ha assumit tasques de suplència de l'acció pública, compensant la inacció d'una administració que, per raons polítiques i ideològiques durant la dictadura franquista i per raons més aviat tecnocràtiques després de l'anomenada transició, ha desoït o negligit l'acció cultural, artística, social i fins i tot educativa en molts àmbits de la vida en comunitat. Així, **segons aquest plantejament, una de les raons de la puixança associativa catalana seria la voluntat ciutadana d'auto-organitzar-se per compensar les llacunes (oceàniques, en algun cas) de l'administració.**

Alguns estudis històrics de l'associacionisme català donen fe d'aquesta realitat. Per citar només un exemple rellevant, la monografia *Ateneus. Cultura i llibertat. Associacionisme a la Catalunya contemporània*, dels historiadors Ramon Arnabat i Xavier Ferré, ressegueix de manera minuciosa l'origen i evolució de l'ateneisme, entès àmpliament com una forma genuïna d'associacionisme a Catalunya, vinculat als diferents contextos socials, culturals, polítics i econòmics pels quals ha transitat des de principis del segle XIX fins avui. **Hi ha pocs dubtes raonables sobre la importància de l'associacionisme a l'hora de generar, preservar i promoure formes d'expressió cultural**, majoritàriament popular però també en el que en diferents etapes històriques s'ha entès com a alta cultura. Abans que a Catalunya es pugui parlar de polítiques culturals exercides per part de l'administració és possible identificar línies d'actuació i intervenció, amb vocació de país per l'extensió, i ambicioses pel que fa als seus continguts, originades en moviments associatius. Aquesta acció cultural de matriu voluntària i essencialment popular ha treballat en determinats moments enmig del desert de l'acció cultural de l'administració, en altres en franca oposició a les línies governamentals fins a l'extrem d'haver d'operar en la clandestinitat, en competència en ocasions amb les primeres polítiques culturals de l'administració democràtica i, també, en col·laboració i sota la fórmula de l'esforç compartit en la més positiva de les versions possibles.

En qualsevol cas, és difícil trobar constatacions rigoroses d'aquesta realitat, més enllà d'estudis i recerques de caràcter històric, en les quals es pugui determinar criteris, barems i indicadors que ubiquin el pes de l'acció lliure, independent i associada dels ciutadans en el sosteniment, preservació i promoció de la vida cultural.

I justament per aquesta raó seria especialment interessant valorar com s'estableix aquesta relació en l'actualitat, amb unes institucions que, com a mínim sobre el paper, tenen la voluntat d'assumir tots aquells espais de servei públic vinculats al món de la cultura que en èpoques pretèrites han estat negligides o desatenses.

Es ateneus acullen múltiples formes de cultura, com aquesta representació dels Pastorets a l'Orfeo Martinenc. Foto: Marina Bou.

El model ateneu

Tot i que representen una petita part de la gran quantitat d'entitats que existeixen a Catalunya, els ateneus (ja sigui amb aquesta mateixa denominació o amb qualsevol altra de les moltes amb què es coneixen), són un bon prototip per a l'estudi del món associatiu. Per diverses raons històriques i sociològiques, els ateneus han esdevingut nucli articulador de múltiples i diverses manifestacions culturals en cadascuna de les comunitats locals en les quals s'insereixen. És així com, en certa manera, un ateneu és una entitat d'entitats, perquè acull en la seva organització activitats, interessos i ofertes formatives que, en conjunt, abasten pràcticament totes les disciplines del món de la creació, fomenta les més diverses pràctiques esportives, aixopluga agrupacions de cultura tradicional i popular i es constitueix gairebé sempre com a espai de debat i discussió, tant des d'una perspectiva intel·lectual com des del punt de vista més pràctic, pensant en la intervenció ciutadana en els afers públics del seu entorn immediat. Pocs models d'entitats, per tant, podrien ajudar més a mesurar l'estat de salut del món associatiu o a conèixer-ne les principals característiques.

Durant bona part de 2019 la Federació d'Ateneus de Catalunya ha organitzat, acompanyada per les 175 entitats d'arreu del país que en formen part, el Sisè Congrés d'Ateneus de Catalunya, en un intent d'actualitzar i posar al dia els reptes d'aquest model associatiu. Entre febrer i maig van celebrar fins a vuit trobades o espais de debat a les seus d'alguns dels ateneus més significatius, i van elaborar un document de conclusions provisionals (PDF) en el qual estableixen múltiples objectius de treball per als propers anys. Fins al darrer dia de 2019 els milers d'ateneistes del país tenen temps per formular propostes d'accions concretes per donar compliment a aquests objectius.

És interessant fer una repassada al document de conclusions perquè reflecteix prou bé la realitat

associativa del país, jo diria que més enllà dels propis ateneus. Es constata en primer lloc l'empenta del sistema associatiu, amb capacitat de mobilitzar múltiples esforços organitzatius i personals, s'hi reflecteixen bé les potencialitats del treball en xarxa, amb esforç compartit, i s'hi observa la diversitat com a element pràcticament constituent. I també s'hi mostren, és clar, les debilitats i les amenaces de futur. Els ateneus es proposen aprofundir en la perspectiva de gènere, millorar en la inclusivitat de les seves entitats, incorporar-se de ple en els nous paradigmes de la comunicació i les tecnologies, augmentar la seva capacitat d'interlocució i negociació amb l'administració i, molt significativament, aconseguir un major coneixement de la pròpia activitat i impacte en l'entorn comunitari.

Tanmateix, és fàcil observar que **pràcticament tots els objectius i propòsits de futur estan formulats en clau interna i es refereixen al propi desenvolupament**. Volen dotar cadascuna de les entitats de més i millors eines de gestió, proposen formació per a desenvolupar aspectes necessaris en la professionalització del seu funcionament, busquen eines per incrementar la qualitat de les seves programacions, pretenen intensificar la seva relació amb la societat i el seu entorn immediat, i quan es refereixen a la relació amb l'administració ho fan essencialment per millorar la seva posició i capacitat negociadora a l'hora d'establir-hi convenis i acords de relació referits a la seva activitat local.

Entre les conclusions dels ateneistes, però, no hi ha propostes de treball dirigides explícitament al conjunt de la societat. No es qüestionen models, no es reclama veu per poder incidir en polítiques públiques concretes, no es formulen idees programàtiques en clau de país per desenvolupar aquelles àrees en les quals són experts i no es detecten posicionaments contundents que permetin identificar-los com a agents potencialment decisius, a nivell de país, en els àmbits que centren la seva activitat.

Dos aclariments abans de seguir. En primer lloc, això no és una crítica als ateneus ni a les seves organitzacions. És més aviat la constatació d'una realitat que a mi em sembla extensible a la major part del món associatiu. Si uso els ateneus com a exemple és perquè en tinc un cert coneixement i perquè, justament, han desenvolupat un model de debat intern i de transparència ben interessant que ens permet observar el seu posicionament i fer-ne la crítica. Dit d'una altra manera, i a desgrat de la seva antiga i llarga tradició, probablement hi ha poques formes associatives més adequades i disposades a fer canvis en les seves estructures i posicionaments per incorporar nous paradigmes i abraçar noves oportunitats, que els propis ateneus.

El segon aclariment té a veure amb l'aportació social del món associatiu. Qualsevol activitat, per petita que sigui, per limitada que estigui a la disciplina a què cada entitat es dedica i per restringida que estigui a un àmbit local, és una aportació neta i clara al seu entorn social. **El desenvolupament d'una activitat pública des de l'acció voluntària d'una associació dona sempre un rendiment net, en la direcció que sigui, a la comunitat.** Justament, si d'una cosa em queixo, és que no tenim capacitat suficient per mesurar adequadament aquests rendiments.

No qüestiono, per tant, les aportacions associatives a la comunitat. Si de cas, **allò que em deixa perplex és que, sent tan important el volum i nivell conjunt d'aportacions del món associatiu, no es facin plantejaments més ambiciosos.**

De portes endins i de portes enfora

Els debats més freqüents en el món associatiu giren a l'entorn dels mecanismes de gestió, dels relleus generacionals, de la pròpia capacitat de pervivència i, en termes generals, de l'enfortiment de les pròpies estructures. Equipaments i ús d'espais, difusió i comunicació, impuls del moviment associatiu en què hom està integrat, reforçament i visibilitat de l'activitat pròpia, competència, desavinences i col·laboració amb les administracions locals... Fins i tot quan es parla de cooperació entre entitats es fa en clau de reforçament mutu, relacions de xarxa i complicitats per aprofitar els recursos disponibles a favor de cada entitat.

Però... mireu prou enfora? La vocació generosa de les entitats sembla sempre dividida (és un

debat eternament present en la majoria d'entitats) entre el foment de la pròpia activitat, primant els continguts que els socis consideren d'interès, i l'oferiment de servei a la societat o a l'entorn proper. En la mesura que les entitats són obertes, sembla clar que les programacions són una aportació al conjunt de la comunitat, però les dinàmiques relacionals produeixen més que no voldríem dinàmiques tancades i endogàmiques. En aquesta mateixa línia, la teòrica necessitat d'atraure nous públics o associats joves per garantir la pervivència posa damunt de la taula el debat sobre la incorporació de línies d'activitat innovadores i serveis que probablement no són del gust de la majoria actual. **Els canvis s'han de produir per tal que vinguin nous associats, o han de venir nous associats per tal que hi hagi canvis?**

És oportú remarcar aquí que una de les assignatures eternament pendents per al món de la cultura i de l'associacionisme en general és prendre en consideració les formes d'associació informal o no formal que, majoritàriament, adopten els joves. Amb relativa freqüència s'escolten afirmacions sense base empírica que lamenten una escassa voluntat participativa dels joves i nivells baixos de consum o pràctiques culturals. Aquesta qüestió, lligada també a la incorporació de nous hàbits i pràctiques relacionals i culturals derivats dels usos tecnològics i de l'anomenada transformació digital mereixeria, com a poc, un altre article. Em limito aquí a destacar que aquest seria un altre dels espais de coneixement que tenim poc desenvolupat i que podria, en el cas que s'abordés amb ambició, modificar molts apriorismes que condicionen les anàlisis del món cultural. Remarco, per tant, com a molt bona notícia, el fet que el CoNCA hagi iniciat recentment l'abordatge d'aquest àmbit, amb aportacions interessantíssimes derivades de l'estudi encarregat als professors Antoni Ariño i Ramon Llopis, de la Universitat de València, sobre *La participació cultural de la joventut catalana 2001-2015* (PDF), amb la col·laboració de l'Observatori Català de la Joventut, que podria ser la base i fonament de futurs aprofundiments en aquest àmbit. Les incerteses polítiques i la manca de recursos condicionen aquesta línia de treball, però sembla que, de moment, el CoNCA la manté viva. Veurem quin és el nivell de l'aposta.

En qualsevol cas, aquests debats, cada cop més presents en el si de les entitats, i gairebé sempre en relació amb l'entorn local, podrien tenir trasllat a un altre nivell. Les nombroses xarxes d'entitats existents (en forma de federacions o coordinadores) formen en conjunt una trama, extensa i intensa en la seva presència territorial, que aglutina un gran potencial basat en la suma de les capacitats particulars de cada entitat. Igual que cada entitat en el seu entorn local, la força teòrica de cada xarxa associativa abasta tot el seu àmbit territorial. Però a què es dedica aquesta força? Si reproduïm a una escala territorial superior el debat de l'entitat local, ens trobem amb la possibilitat de treballar a favor de canvis i millores en les polítiques generals que afecten a conjunt del territori, que podrien beneficiar cadascuna de les entitats existents però que, a més, constituïrien una aportació valuósíssima al model de governança cultural del país.

Però, s'aprofita aquesta possibilitat? **Es fa difícil constatar la força pràctica d'aquestes xarxes, federacions o coordinadores quan la seva actuació no es dirigeix exclusivament als integrants del col·lectiu.** És possible evidenciar un nivell organitzatiu i una capacitat logística rellevant (trobades multitudinàries, propostes internacionals, concursos, mitjans de comunicació....). Però **costa trobar propostes adreçades al conjunt del país, que surtin o vagin més enllà de la pròpia activitat especialitzada** o que es plantegin models públics de desenvolupament cultural o social que superin l'àmbit de les pròpies organitzacions.

La pregunta és: **de quina manera intervé l'associacionisme en la gestió dels interessos públics i col·lectius?** Com és la relació amb el poder públic, i quina vocació té d'intervenir o de ser part de les polítiques públiques? Hi és, aquesta reflexió? Proposa el moviment associatiu models socials, culturals o econòmics?

Pensem.

El moviment escolta compta amb una implementació notable arreu de Catalunya. Foto: Minyons Escoltes i Guies de Catalunya.

Vocació pública

Hi ha un potencial no aprofitat? Hi ha talent malbaratat? Hi ha estructures i capacitats organitzatives infrautilitzades? Hi ha capacitat i voluntat d'intervenir i de ser influent? El món associatiu ha de fer propostes d'organització social més enllà de dedicar-se als continguts que cadascú tria com a objecte concret del seu treball?

Sempre diem que l'associacionisme és una escola de democràcia, a través de la qual aprenem a participar, a gestionar, a debatre, a conèixer amb la diferència i a valorar-la com a riquesa compartida, a defensar interessos amb lleialtat... **Però, aquests interessos, són particulars (per molt que siguin associatius) o són compartits pel conjunt de la societat?** Van més enllà de la pròpia activitat i la defensa de l'espai i l'àmbit propi de cadascú?

Podria el sector associatiu, obtenint profit del treball en xarxa, posant en joc les capacitats diverses de les federacions que agrupen sectorialment els centenars i milers d'entitats que hi ha al país, formular propostes programàtiques en àmbits diversos del nostre sistema cultural? Podrien, de manera organitzada i planificada, formular models genèrics de relació, cooperació i esforç compartit amb l'administració al màxim nivell? **Podrien elevar el to d'exigència a l'administració per reivindicar el reposicionament de la cultura en el nivell de prioritats governamentals?** Podrien fer ús de les pròpies estructures per desenvolupar *motu proprio* polítiques culturals compartides i destinades al conjunt del país? Podrien superar en ambició l'acció de l'administració i erigir-se en una referència ciutadana més enllà dels respectius àmbits locals?

Massa sovint parlem en termes elogiosos del món associatiu i ens deixem portar per llocs comuns que probablement tenen base històrica però que no contrastem adequadament amb la realitat actual. No podem pas dir que no hi hagi polítiques concretes de suport al món associatiu ni que no

Pensem.

es produeixin reconeixements públics a la seva feina, dedicació i resultats. Però massa sovint cedim a la temptació de fer elogis genèrics que ningú no gosa contradir sense sotmetre'ls al necessari escrutini de les dades i l'anàlisi rigorós. **La meva intuïció i el meu coneixement limitat del fenomen em porten a pensar que el volum, l'abast i la importància del món associatiu en la praxi cultural del país és força més rellevant del que som capaços de visualitzar amb les escasses eines amb què comptem.** Si això fos cert, aquestes polítiques, que efectivament existeixen i que es poden avaluar en termes quantitativs i qualitativs, serien absolutament insuficients, no farien justícia al pes determinant del món associatiu i requeririen un replantejament radical. Conèixer més i millor el món associatiu hauria de ser una prioritat per a l'administració, però també per al propi món associatiu.

Si es produís aquesta millora del coneixement associatiu, d'altra banda, podria, potser, confirmar-se la meva segona intuïció: **la imperdonable falta d'ambició del propi moviment associatiu que, posicionat i consolidat en el nucli del desenvolupament social i cultural del país, no seria capaç d'elaborar, comunicar, exigir i promoure propostes programàtiques de desenvolupament** que donessin continuïtat en termes de país a la tasca en la que cadascú, des del seu àmbit local, excel·leix.

Té capacitat, aquest enorme exèrcit d'activistes socials i culturals -des de les respectives plataformes associatives i fent ús de les xarxes que, com a mínim, formalment existeixen- **per influir o fins i tot ser determinant en el sistema cultural del país?** Si existís aquesta capacitat, si poguéssim contrastar-la amb rigor, exposar-la públicament i usar-la com a argument d'autoritat, no hauríem d'arribar a la conclusió que l'estem desaprofitant en termes de país?

Que no s'aturi, es preservi i es fomenti el treball quotidià de cadascuna de les entitats en el seu entorn immediat ha de ser un objectiu central en tota política cultural de l'administració. **Aprofitar el potencial transformador de la força conjunta del món associatiu per incidir en les polítiques públiques ha de ser un objectiu central de les organitzacions que el representen.**

Bibliografia

Ariño, Antoni; Llopis, Ramon (2016): *La participació cultural de la joventut catalana 2001-2015* (PDF). Consell Nacional de la Cultura i de les Arts.

Arnabat, Ramon; Ferré, Xavier (2015): *Ateneus. Cultura i llibertat. Associacionisme a la Catalunya contemporània*. Federació d'Ateneus de Catalunya.

Cendra, Oriol (2019): *Associacionisme i sociabilitat. Reflexions crítiques (1)*. Tornaveu. Associacionisme i cultura. Ens de l'Associacionisme Cultural Català. 2019

Federació d'Ateneus de Catalunya (2019): *Conclusions. 6è Congrés d'Ateneus de Catalunya* (2019). Federació d'Ateneus de Catalunya.

Fornies, Albert; Aguilar, Marina (2018): *El Panoràmic 2017. Dades i anàlisi per enfortir el sector no lucratiu català* (PDF). Torre Jussana. Centre de Serveis a les Associacions.